

Krzysztof Szymków

*Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii
Uniwersytet Wrocławski*

Instytucja stałych opiekunów sądowych 1919–1929

The institution of the permanent court guardian 1919–1929

Streszczenie

Instytucja stałych opiekunów sądowych wpisuje się w historię polskiej kurateli sądowej. Ta zaś jest nierozdzielnie związana z sądownictwem dla nieletnich. Za początek kurateli sądowej należy uznać dekret Naczelnika Państwa, Józefa Piłsudskiego, z 7 lutego 1919 r. o utworzeniu sądów dla nieletnich. Instytucja stałych opiekunów sądowych funkcjonowała w okresie od 1919 do 1929 r., a dokładne ramy czasowe wyznacza wskazywany już wyżej dekret Naczelnika Państwa oraz rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 25 czerwca 1929 r. w sprawie przekształcenia instytucji opiekunów sądowych na kuratorów nieletnich przy sądach grodzkich i przy sądach dla nieletnich. To, iż na samym początku istnienia niepodległej Polski zdecydowano się uregulować kwestię sądownictwa dla nieletnich, tworząc sądy dla nieletnich oraz instytucję stałych opiekunów sądowych, świadczy tylko o powadze problemu, z jakim przyszło się zmierzyć młodemu państwu. Celem artykułu jest wskazanie podstaw prawnych, zakresu obowiązków oraz praktycznej działalności stałych opiekunów sądowych. Instytucja stałych opiekunów sądowych to początek polskiej kurateli sądowej oraz nowoczesnego sądownictwa dla nieletnich opartego na stosowaniu w przeważającej części środków opiekuńczo-wychowawczych w postępowaniu z nieletnimi.

Słowa kluczowe

stali opiekunowie sądowi, kuratela sądowa, sądownictwo dla nieletnich

Abstract

The institution of the permanent court guardian is a part of the history of the Polish probation system, which is an integral part of juvenile courts. The decree of the Chief of State Józef Piłsudski from 7 February 1919 setting up juvenile courts ought to be considered the beginning of the probation system. The institution of the permanent court guardian functioned in the period between 1919 and 1929, more precisely set forth in the abovementioned decree of the Chief of State as well as the ordinance of the Minister of Justice from 25 June 1929, which transformed the institution of the court guardian into the probation officer by the municipal and juvenile courts. The fact that at the very beginning of independent Poland the matter of the juvenile judiciary was regulated by setting up juvenile courts as well as the institution of the permanent court guardian only testifies to the seriousness of the problem that the young country had to face. The aim of the article is to present the legal basis, scope of responsibilities as well as the functioning of permanent court guardians. The institution of the permanent court guardians marked the beginning of the Polish probationary system and the modern juvenile courts based mostly on adopting educational measures in treating juvenile delinquents.

Keywords

permanent court guardians, probation system, juvenile courts

1. Wstęp

Kuratela sądowa na ziemiach niepodległej Rzeczypospolitej ma już blisko stuletnią tradycję¹. W dniu 7 lutego 1919 r. Naczelnik Państwa, Józef Piłsudski, podpisał dekret w przedmiocie utworzenia sądów dla nieletnich². Przepisami wykonawczymi do tych przepisów było rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 26 lipca 1919 r. w przedmiocie urządzenia sądów dla nieletnich³. Przy sądach dla nieletnich powstały urzędy stałych opiekunów sądowych do sprawowania nadzoru nad nieletnimi⁴. Celem niniejszej pracy jest wskazanie podstaw prawnych, zakresu uprawnień i obowiązków oraz praktycznej działalności stałych opiekunów sądowych. W pracach dotyczących historii i funkcjonowaniu kuratorów sądowych instytucja stałych opiekunów sądowych jest co najwyżej wzmiankowana. Należy uznać za stosowne i pożądane wypełnienie tej luki. Instytucja stałych opiekunów sądowych funkcjonowała w okresie od 1919 do 1929 r., a dokładne ramy czasowe wyznacza wskazywany już wyżej dekret Naczelnika Państwa z 7 lutego

¹ Metody oddziaływania wychowawczego na nieletnich przestępców bez uciekania się do umieszczenia ich w zakładach karnych znane były od dawna. Niekiedy badacze doszukują się źródeł prawnych instytucji kuratorskiej jeszcze w średniowieczu, np. przytacza się często prawa króla Anglii Athelstana z 940 r. jako pierwszy oryginalny przepis prawny dotyczący systemu *probation*. Przepis ten stanowi, że dziecko poniżej 15 roku życia, podlegające karze śmierci, nie może być poddane tej egzekucji, należy bowiem umieścić je pod nadzorem biskupa bez stosowania kary. Zob. M. Kalinowski, *Nadzór kuratora sądowego – forma wychowania resocjalizacyjnego. Powstanie i rozwój kurateli sądowej dla nieletnich*, [w:] K. Pospiszyl (red.), *Resocjalizacja nieletnich. Doświadczenia i koncepcje*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1990, s. 284. Pierwszy sąd dla nieletnich powstał w Stanach Zjednoczonych w 1899 r. w Chicago. Powołanie pierwszego odrębnego sądu zajmującego się rozstrzyganiem spraw dzieci popełniających przestępstwa wiązało się z żywą wówczas działalnością patronatów nad więźniami. Zob. B. Kowalska-Ehrlich, *Zasady postępowania z nieletnimi*, [w:] A. Krukowski (red.), *Prawne podstawy resocjalizacji i zapobiegania przestępczości*, PWN, Warszawa 1979, s. 228.

Analizując historię prawa polskiego, należy podkreślić, iż dawne prawo nie uwzględniało przepisów dotyczących nieletnich. Prawa dziecka regulowały: Statut Litewski z roku 1693 oraz Statut Działyński z 1841 r. W dawnej Polsce rodzina stanowiła instytucję społeczno-wychowawczą dla dzieci. Poszczególne stany troszczyły się w sposób odmienny o los i przyszłość dzieci. Dopiero w roku 1636 król Władysław IV wydał przywilej, na mocy którego utworzono przytułki dla nieletnich pozbawionych opieki rodzicielskiej. Dalszy postęp w tym zakresie nastąpił dopiero pod koniec XVIII wieku i związany był z działalnością Komisji Edukacji Narodowej. W ramach pracy Komisji Edukacji Narodowej opracowano cztery projekty modyfikacji norm prawnych dotyczących opieki i opiekunów małoletnich. Zakładały one między innymi ograniczenie władzy opiekuna i poddanie jego czynności pod nadzór sądu. Zob. K. Marzec-Holka, *Instytucja społecznych kuratorów sądowych w świetle badań*, Wydawnictwo Uczelniane WSP w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1994, s. 146.

Pierwszy zakład przeznaczony do resocjalizacji młodocianych przestępców powstał w Polsce w 1829 r. z inicjatywy hr. Fryderyka Skarbka. Również z jego inicjatywy utworzono w dniu 01.10.1830 r. Towarzystwo Wspierające Instytut Dzieci Moralnie Zaniebanych. Towarzystwo funkcjonowało tylko pół roku. Zob. S.L. Krowicki, *Początki resocjalizacji nieletnich*, „Gazeta Szkolna” 2007, nr 9, s. 19.

² Dz. U. RP z 1919 r. Nr 14, poz. 171.

³ Dz. U. RP z 1919 r. Nr 63, poz. 378.

⁴ Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na fakt, że powołanie sądownictwa dla nieletnich nastąpiło przed ustanowieniem nowych zasad odpowiedzialności nieletnich, albowiem kodeks postępowania karnego wszedł w życie w 1928 r., a kodeks karny dopiero w 1932 r. Zob. P. Górecki, *Postępowanie poprawcze w sprawach nieletnich*, Wydawnictwo Prawnicze Lex, Sopot 1997, s. 28.

1919 r. oraz rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 25 czerwca 1929 r. w sprawie przekształcenia instytucji opiekunów sądowych na kuratorów nieletnich przy sądach grodzkich i przy sądach dla nieletnich⁵. Stali opiekunowie sądowi z dniem 1 lipca 1929 r. zostali kuratorami nieletnich przy sądach grodzkich.

2. Geneza sądownictwa dla nieletnich

Genezy sądownictwa dla nieletnich, w której historię wpisuje się instytucja stałego opiekuna sądowego, a szerzej kuratora sądowego, należy doszukiwać się jeszcze przed odzyskaniem przez Polskę niepodległości. Kiedy w dniu 5 sierpnia 1915 r. po wyparciu wojsk rosyjskich z Warszawy zorganizowano sądy obywatelskie⁶, za niezbędne uznano utworzenie specjalnego sądu dla nieletnich. Na posiedzeniu Sądu Głównego w dniu 10 sierpnia 1915 r. postanowiono utworzyć specjalne sądy dla nieletnich, które miały rozpoznawać spawy nieletnich przestępców do lat 17. Zdecydowano również tymczasowo, do czasu wprowadzenia odpowiedniego regulaminu, delegować dwóch sędziów pokoju do przewodniczenia w sądach dla nieletnich oraz utworzyć specjalną komisję złożoną z czterech osób celem opracowania projektu regulaminu dla sądów dla nieletnich i projektu organizacji domu wychowawczego dla nieletnich przestępców. Jednocześnie ustalono, że połowę ławników w sądach dla nieletnich mają stanowić kobiety, które należy również powołać do udziału w organizacji domu wychowawczego. Tymczasowo sądy dla nieletnich powinny się stosować do organizacji sądów obywatelskich i sędzić w granicach kompetencji dawnych sądów pokoju. Na sędziów pokoju, którzy mieli przewodniczyć w sądach dla nieletnich, wyznaczono adwokatów przysięgłych Bronisława Sobolewskiego i Mikołaja Korenfelda⁷. Jednakże z powodu rozwiązania sądów obywatelskich przez niemieckie władze okupacyjne powyższych decyzji nie wprowadzono w życie i na terenie byłego zaboru rosyjskiego nie powołano w ogóle sądów dla nieletnich. Gwoli ścisłości należy dodać, iż w zaborze austriackim i niemieckim powołano ich zaledwie kilka, i to tylko w dwóch miastach, w Krakowie i Poznaniu⁸.

Istotne stało się opracowanie kompleksowego modelu sądownictwa dla nieletnich. Uważam za stosowne i wartościowe wzmiankowanie w tym miejscu o pracach związanych z sądownictwem dla nieletnich. Na uwagę zasługują projekty modelu sądownictwa

⁵ Dz. U. RP z 1929 r. Nr 47, poz. 387.

⁶ Sądy obywatelskie sprawowały swe funkcje do 10.09.1915 r. Zob. E. Neymark, *Zakłady wychowawczo-poprawcze dla nieletnich*, [w:] Z. Bugajski (red.), *Księga Jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928*, Związek Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1929, s. 167.

⁷ A. Mogilnicki, *Dziecko i przestępstwo*, Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie, Warszawa 1925, s. 352 – 353.

⁸ M. Koreyl-Wolska, *Postępowanie w sprawach nieletnich na tle standardów europejskich*, a Wolters Kluwer business, Warszawa 2015, s. 31.

dla nieletnich opracowane przed uzyskaniem niepodległości przez Mikołaja Korenfelda oraz Emila Stanisława Rappaporta i Aleksandra Mogilnickiego, oba bowiem projekty stanowiły podstawę projektu ostatecznego przygotowanego w odrodzonej Polsce⁹. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości kontynuowano pracę nad reorganizacją sądów dla nieletnich oraz rozszerzeniem ich działalności. Należy zwrócić uwagę, iż w kwestii zwalczania przestępczości nieletnich w poszczególnych dzielnicach państwa polskiego obowiązywały przepisy państw zaborczych, często różniące się między sobą. To przede wszystkim konieczność ujednoczenia przepisów prawnych, uzupełnionych o nowoczesne poglądy w kwestii sądenia nieletnich, ich odpowiedzialności za popełnione czyny, legła u podstaw prac nad ustawą o sądownictwie dla nieletnich¹⁰. Czyniono to w ramach powołanej w roku 1919 Komisji Kodyfikacyjnej¹¹.

Wypracowanie nowych, jednolitych zasad odpowiedzialności nieletnich stało się jedną z pierwszych kwestii, jakimi zajęła się Komisja Kodyfikacyjna, ponieważ obowiązujące przepisy karne państw zaborczych daleko odbiegały od ówczesnych poglądów na temat zwalczania i zapobiegania przestępczości nieletnich. Od końca XIX wieku w prawie karnym torowało sobie drogę przekonanie, że kary stosowane wobec dorosłych nie są odpowiednim środkiem reakcji na przestępczość nieletnich¹². Wydział karny Komisji po dwuletniej pracy opracował projekt ustawy o sądach dla nieletnich, które Zebranie Ogólne Komisji zatwierdziło w dniu 7 grudnia 1921 r. i przesłało ministrowi sprawiedliwości w celu wniesienia go do sejmu. Przy opracowywaniu projektu w ramach Komisji Kodyfikacyjnej starły się dwie wizje modelu sądownictwa dla nieletnich, a osi ą sporu był zakres odpowiedzialności nieletnich za czyny karalne. Zwolennicy bardzo radykalnej reformy chcieli zupełnie usunąć karę jako środek walki z przestępczością nieletnich i zastąpić ją wyłącznie zastosowaniem środków wychowawczych i poprawczych. Przeciwnicy tego rozwiązania chcieli zachować dla pewnej kategorii nieletnich swoistą karę o charakterze poprawczym, zastosowaną nie tylko do celów wychowawczych, lecz także jako „zapłatę” za winę.

Zwyciężyła opcja kompromisowa, a głównym autorem projektu był sekretarz wydziału karnego, Emil Stanisław Rappaport¹³. Zgodnie z tym projektem nieletnich po-

⁹ K. Marzec-Holka, *op. cit.*, s. 147.

¹⁰ A. Czerwiński, *Obecny stan ustawodawstwa karnego przeciwko nieletnim w Polsce*, Lwowski Oddział Zrzeszenia Sędziów i Prokuratorów Rzeczypospolitej Polskiej, Lwów 1933, s. 9.

¹¹ Należy zaznaczyć, że Komisja Kodyfikacyjna, rozpoczynając prace nad sposobem traktowania nieletnich, nie zaczynała ich od zera, gdyż pierwszy projekt kodeksu karnego zawierającego w rozdziale IV przepisy określające zasady odpowiedzialności nieletnich został opracowany przez Aleksandra Mogilnickiego i Emila Stanisława Rappaporta jeszcze przed odzyskaniem przez Polskę niepodległości – w 1916 r. Zob. A. Strzembosz, *Postępowanie w sprawach nieletnich w prawie polskim*, Wydawnictwo KUL, Lublin 1984, s. 41.

¹² B. Stańdo-Kawecka, *Prawne podstawy resocjalizacji*, Zakamycze, Kraków 2000, s. 224–225.

¹³ Przed ostatecznym opracowaniem artykułowanego tekstu ustawy o sądach dla nieletnich postanowiono zasięgnąć opinii u prawników szwajcarskich, francuskich i belgijskich. Wśród uczonych i praktyków,

dzielono na dwie kategorie. Pierwsza z nich obejmowała cztery grupy: a) nieletnich, którzy przed ukończeniem 13 lat popełnili czyn zabroniony pod groźbą kary, b) nieletnich, którzy taki czyn popełnili w wieku od 13 do 17 roku życia bez rozeznania, tj. nie osiągnąwszy jeszcze rozwoju umysłowego i moralnego w takim stopniu, by rozumieć istotę i znaczenie popełnionego czynu i kierować swoim postępowaniem, c) nieletnich do lat 17, oddających się nierządowi, żebractwu lub włóczęgostwu, d) nieletnich do lat 17, którzy się źle prowadzą, o ile rodzice ich zwrócą się do sądu dla nieletnich o pomoc. Względem nieletnich tej kategorii sąd miał stosować tylko środki wychowawcze: upomnienie, oddanie rodzicom lub dotychczasowym opiekunom z uprzedzeniem o odpowiedzialności za brak dozoru nad dalszym postępowaniem nieletniego, powierzenie osobie godnej zaufania albo towarzystwu patronatu lub innej instytucji, umieszczenie w odpowiednim zakładzie państwowym lub prywatnym.

Drugą kategorię stanowili nieletni w wieku od 13 do 17 lat, którzy popełnili czyn zabroniony pod groźbą kary z rozeznaniem, a więc w chwili popełnienia rozumieli istotę i znaczenie czynu, a tym samym mogli kierować swoim postępowaniem. W założeniu projektodawcy nieletni ci osiągnęli dostateczny poziom rozwoju zarówno umysłu, jak i woli, żeby móc stanąć przed sądem jako jednostki odpowiedzialne. Do tych nieletnich sąd powinien stosować środki poprawcze, które są czymś pośrednim pomiędzy wychowaniem a karą – są surowsze od środków wychowawczych, ale jeszcze nie stanowią kary, w tym znaczeniu, w jakim prawo karne stosuje je względem osób dorosłych. Dla tej kategorii nieletnich zasadniczym środkiem poprawczym winno być umieszczenie w zakładzie poprawczym. Sąd mógł, ale nie musiał umieścić nieletniego w zakładzie poprawczym. Możliwe było zawieszenie wykonania orzeczenia na czas próby trwający od jednego roku do trzech lat i zastosowanie środków wychowawczych, wspomnianych powyżej. Projekt nie używał pojęcia „przestępstwo”, wychodząc z założenia, że dziecko nie popełnia przestępstwa, tylko czyn zabroniony pod groźbą kary, czyn, który byłby przestępstwem, gdyby go popełnił dorosły, będący w pełni rozwoju sił fizycznych, umysłowych i moralnych¹⁴. Niestety, na projekcie tylko się skończyło.

którzy wypowiedzieli się na temat polskich koncepcji prawnych wymienić należy: prof. Stossa, autora szwajcarskiego projektu ustawy o nieletnich, prof. Gleispacha, prezesa austriackiego zjednoczenia kryminalistycznego oraz belgijskiego sędziego Wetza. Nieoczekiwany rezultat przyniosła wizyta konsultacyjna prof. Rappaporta we Francji. Znany prawnik francuski, prof. Garcon, u którego zasięgał opinii przedstawiciel polskiej Komisji Kodyfikacyjnej, powołał pod swoim przewodnictwem zespół złożony z prawników francuskich. I to właśnie projekt francusko-polski został uznany przez Komisję Kodyfikacyjną za podstawę dalszych prac. Zob. M. Regent-Lechowicz, *Propozycja nowego ujęcia zasad walki z przestępczością nieletnich w Polsce Ludowej*, „Przegląd Penitencjarny” 1969, nr 1, s. 4.

¹⁴ A. Mogilnicki, *op. cit.*, s. 358–361.

Projekt ustawy o sądach dla nieletnich nie został jednak skierowany do Sejmu. Prawdopodobnie był on przedwczesny z uwagi na ogólną sytuację ekonomiczną w kraju¹⁵.

W okresie dwudziestolecia międzywojennego nie doczekano się ustawy o sądach dla nieletnich. Poza wspomnianym na samym początku dekretem Naczelnika Państwa z dnia 7 lutego 1919 r. o utworzeniu sądów dla nieletnich oraz rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości, Leona Supińskiego, z 26 lipca 1919 r. w przedmiocie urządzania sądów dla nieletnich podstawowymi aktami prawnymi regulującymi odpowiedzialność nieletnich były przepisy postępowania karnego z 1928 r. oraz przepisy kodeksu karnego z 1932 r.¹⁶ By dopełnić obrazu regulacji prawnych przedmiotowej materii okresu międzywojennego, należy wspomnieć o rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 kwietnia 1927 r. (z mocą obowiązującą od 1 maja 1927 r.) o urządzeniu sądów dla nieletnich¹⁷, rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 maja 1929 r. (z mocą obowiązującą od 1 kwietnia 1929 r.) o wynagrodzeniu opiekunów sądowych¹⁸, rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z 25 czerwca 1929 r. w sprawie przekształcenia insty-

¹⁵ B. Kowalska-Ehrlich, *op. cit.*, s. 209. Problem braku środków finansowych na urządzenie kompleksowego systemu sądownictwa dla nieletnich podniósł także Stanisław Posner w artykule *W sprawie Sądów dla Nieletnich* opublikowanym w czasopiśmie „Opieka nad dzieckiem” 1927, nr 5, s. 235–236. Bardziej szczegółowych informacji dostarcza autor artykułu *Historia powstania sądów dla nieletnich*, podpisany jako Zetbe. Artykuł został umieszczony w czasopiśmie „W służbie penitencjarnej” 1936, nr 6, s. 6. Według autora projekt ustawy spotkał się ze sprzeciwem Ministerstwa Skarbu, które obawiało się, że realizacja projektu związana będzie z wielkimi wydatkami ze Skarbu Państwa.

¹⁶ Rozdział II Księgi XI kodeksu postępowania karnego (Dz. U. RP z 1928 r. Nr 33, poz. 313) nosił tytuł: *Postępowanie w sprawach nieletnich* i obejmował artykuły 474–495; określał zasady postępowania w sprawach o popełnione przez nieletnich czyny zabronione przez ustawę karną jako przestępstwa. Zob. J. Kostarczyk-Gryszka, *Zasady odpowiedzialności nieletnich w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze” 1973, z. 57. *Przestępczość nieletnich*, s. 9.

W przypadku kodeksu karnego (Dz. U. RP z 1932 r. Nr 60, poz. 571) postępowanie z nieletnimi regulował Rozdział XI. Artykuły 69–78 określały odpowiedzialność karną nieletniego, stosowane środki wychowawcze i poprawcze. Za przestępcę nieletniego uznawał kodeks karny osobę, która popełniła czyn zabroniony pod groźbą kary przed ukończeniem 17 lat. Wśród tych nieletnich istniały trzy kategorie, mianowicie osoby, które nie ukończyły lat 13, osoby, które nie ukończyły lat 17 i popełniają czyn karygodny bez rozeznania, oraz osoby, które nie ukończyły lat 17 i popełniły czyn karygodny z rozeznaniem. Osoby pierwszej kategorii, co do których obojętne jest, czy popełniły czyn karygodny z rozeznaniem, czy bez rozeznania, oraz osoby drugiej kategorii nie ulegają żadnej karze przewidzianej w kodeksie karnym, natomiast osoby trzeciej kategorii ulegają swoistej karze zwanej zakładem poprawczym. Kodeks karny (dalej k.k.) przewidywał jednak sytuacje, w których umieszczenie nieletniego w zakładzie poprawczym byłoby już niecelowe i w takich wypadkach należało skazać nieletniego na zwykłą karę, przewidzianą w ustawie, przy czym karę tę należało nadzwyczajnie złagodzić. O tych sytuacjach wspominają przepisy art. 76 i 77 k.k., przy czym warunkiem tego rodzaju skazania jest według przepisu art. 76 k.k. wszczęcie postępowania karnego po ukończeniu przez nieletniego 17 roku życia, zaś według przepisu art. 77 k.k. ukończenie przez skazanego na zakład poprawczy 20 roku życia i nieumieszczenie go do tego czasu w tymże zakładzie. Zob. Z. Papierkowski, *Przestępcy nieletni a środki zabezpieczające*, „Palestra” 1938, nr 5, s. 455, oraz Z. Papierkowski, *Fragmenty z dziedziny prawa karnego dotyczącego nieletnich*, „Palestra” 1939, nr 5, s. 601–602. Warto nadmienić również, iż zasady odpowiedzialności nieletnich za wykroczenia regulował art. 6 prawa o wykroczeniach z 1932 r. (Dz. U. RP z 1932 r. Nr 60, poz. 572). Zob. J. Kostarczyk-Gryszka, *op. cit.*, s. 9.

¹⁷ Dz. U. RP z 1927 r. Nr 40, poz. 365.

¹⁸ Dz. U. RP z 1929 r. Nr 35, poz. 321.

tucji opiekunów sądowych na kuratorów nieletnich przy sądach grodzkich i przy sądach dla nieletnich¹⁹. Tym samym, stali opiekunowie sądowi, powołani do życia dekretem z dnia 7 lutego 1919 r., stali się z dniem 1 lipca 1929 r. kuratorami nieletnich przy sądach grodzkich. W razie utworzenia w sądzie okręgowym obecnych sądów dla nieletnich mieli być mianowani kuratorzy nieletnich przy sądach dla nieletnich²⁰. Ostatnim aktem w tym okresie było rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 25 czerwca 1935 r. o kuratorach nieletnich anulujące jednocześnie obowiązujące dotychczas przepisy regulujące status kuratora nieletnich (Dz. U. RP Nr 46, poz. 316)²¹. Na mocy tego rozporządzenia zrezygnowano z zawodowego modelu kurateli i zastąpiono go modelem społecznym. Określono, że kurator dla nieletnich jest funkcją honorową i mogą ją wykonywać osoby mające odpowiednie kwalifikacje „w zakresie opieki nad dzieckiem moralnie zaniedbanym”. Kuratora powoływał prezes sądu apelacyjnego, Minister Sprawiedliwości określał zaś liczbę kuratorów dla nieletnich w poszczególnych sądach apelacyjnych. Co ciekawe, w okresie międzywojennym nie doszło do powstania kurateli sądowej dla dorosłych, mimo że powołanie takiej instytucji umożliwił Kodeks karny z 1932 r.²²

3. Prawne podstawy działalności stałych opiekunów sądowych

Na podstawie dekretu Naczelnika Państwa z dnia 7 lutego 1919 r. oraz rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 26 lipca 1919 r. w dniu 1 września 1919 r. utworzono sądy dla nieletnich w Warszawie, Łodzi i Lublinie²³. Do kompetencji sądów nale-

¹⁹ Dz. U. RP z 1929 r. Nr 47, poz. 387.

²⁰ Należy dodać, że w niepodległej Polsce do 1 września 1932 r. w zakresie prawa karnego materialnego obowiązywały trzy kodeksy karne: Kodeks karny austriacki z 1852 r., Kodeks karny Rzeszy z 1871 r. oraz rosyjski Kodeks karny Tagancewa z 1903 r. Równocześnie do 1 lipca 1929 r. obowiązywały ustawy o postępowaniu karnym, tj. rosyjska ustawa o procedurze karnej z 1864 r., niemiecki Kodeks postępowania karnego z 1877 r. oraz austriacki Kodeks postępowania karnego z 1873 r. Zob. M. Kalinowski, J. Pełka, *Zarys dziejów resocjalizacji nieletnich*, Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, Warszawa 1996, s. 103 oraz T. Maciejewski, *Historia ustroju i prawa sądowego Polski*, C. H. Beck, Warszawa 2011, s. 354.

²¹ K. Marzec-Holka, *op. cit.*, s. 147–148.

²² T. Jedynak, K. Stasiak (red.), *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, LexisNexis Polska, Warszawa 2014, s. 21.

²³ System sądowy w pierwszym dziesięcioleciu istnienia II Rzeczypospolitej opierał się głównie na regulacjach prawnych byłych państw zaborczych. Regulacje te były następnie zmieniane i dostosowywane przez polskiego ustawodawcę do potrzeb państwa polskiego. System sądowy funkcjonował jako czteroszczeblowy. Na najwyższym szczeblu działał Sąd Najwyższy, powołany już na początku 1919 r. i zastępujący sądy najwyższe państw zaborczych; poniżej funkcjonowały sądy apelacyjne i sądy okręgowe, których organizacja i sposób funkcjonowania były zbliżone w poszczególnych byłych dzielnicach. Najistotniejsze różnice istniały na szczeblu sądów najniższych. W byłym zaborze rosyjskim były to sądy pokoju, w byłym zaborze austriackim i pruskim oraz na terenie województwa śląskiego – sądy powiatowe. Dodatkowo na obszarze byłego zaboru pruskiego i województwa śląskiego funkcjonowały przy sądach powiatowych lub zamiast nich tak zwane sądy ławnicze oraz sądy pokoju. Zob. M. Materniak-Pawłowska, *Struktura polskich sądów powszechnych w latach 1917–1928*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2001, t. LIII, z. 1, s. 275–276.

żało rozpoznanie spraw karnych wytaczanych przeciwko nieletnim w wieku do 17 roku życia oraz osobom starszym, oskarżonym o czyny występne przeciwko nieletnim w wieku do 17 lat, które należały do właściwości sądów pokoju²⁴. Cechą charakterystyczną było powierzenie sądom dla nieletnich również spraw dorosłych, oskarżonych o przestępstwa przeciwko nieletnim²⁵.

Artykuł 2 dekretu powoływał urząd stałych opiekunów sądowych. Mieli być powoływani bezpośrednio przez sędziego, a w sprawowaniu swych obowiązków podlegali jego wskazówkom. Oczywiście rodziło to pewną zależność i podległość, jednak z drugiej strony było pewną gwarancją skutecznego działania i szybkiej wymiany informacji. Dekret milczy na temat predyspozycji, tak charakterologicznych, jak i merytorycznych opiekunów sądowych, jedynie wzmiankuje, iż powinny to być osoby „szczególnie kwalifikujące się do sprawowania nadzoru nad nieletnimi”. Stwierdzenie wyjątkowo nieostre, zbyt ogólne, dające dużo możliwości w doborze współpracowników sędziego, co wcale jednak nie musi być zarzutem. Także w artykule 2 znajdujemy informacje, iż opiekunowie sądowi mieli pobierać stałe wynagrodzenie z funduszków dyspozycyjnych sądu. To oznacza, iż za swoje obowiązki pobierali wynagrodzenie, nie była to więc funkcja czysto honorowa, społeczna. Natomiast artykuł 3 informuje, iż przy sądach dla nieletnich mogły być utworzone specjalne izby zatrzymań dla nieletnich, którzy przebywaliby tam pod dozorem opiekuna sądowego lub, co ciekawe, innej osoby, wyznaczonej przez sędziego²⁶.

Przepisami wykonawczymi, o których mówi artykuł 4 dekretu, było rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości, Leona Supińskiego, z 26 lipca 1919 r. w przedmiocie urządzenia sądów dla nieletnich. Rozporządzenie poza wskazówkami dla sędziów w przedmiocie traktowania nieletnich oraz wskazaniem zasad, jakimi powinien kiero-

²⁴ M. Korcyl-Wolska, *op. cit.*, s. 31. Warto nadmienić, iż postępowanie przed sądem pokoju odbywało się bez udziału prokuratora. Od wyroku zaocznego służyła opozycja, którą rozstrzygał sąd pokoju. Natomiast od wyroku sądu pokoju służyła apelacja, którą rozstrzygał sąd okręgowy, zaś od ostatecznego wyroku Sądu Okręgowego przysługiwała skarga w drodze kasacji do Sądu Najwyższego. Zob. J. Bossowski, *Proces karny*, [w:] A. Peretiatkowicz (red.), *Encyklopedia prawa obowiązującego w Polsce, część II*, Fiszer i Majewski, Poznań 1923, s. 122–123.

²⁵ W. Makowski (red.), *Encyklopedia podręczna prawa karnego, tom trzeci*, Instytut Wydawniczy Biblioteka Polska, Warszawa 1936–1937, s. 1047.

²⁶ Analizie krytycznej poddał dekret Włodzimierz Szmidt, zob. *idem*, *Organizacja sądów pokoju do spraw nieletnich*, Druk „Gazety Rolniczej” (W. Musielewicz), Warszawa 1919. Przede wszystkim zwraca uwagę, iż dekret skupia się na formalnej stronie wprowadzenia sądów dla nieletnich, nie reguluje kwestii sądenia nieletnich w pozostałych, poza Warszawą, Łodzią i Lublinem, miastach. Nieuregulowana również została kwestia odwoływania się od wyroków do drugiej instancji. Ponadto autor zwraca uwagę na brak uregulowań dotyczących przeprowadzenia rozprawy przy drzwiach zamkniętych oraz sądenia nieletnich w jednoosobowym składzie. W ocenie autora skuteczna walka z przestępczością nieletnich powinna być oparta na czterech filarach: specjalne sądy dla nieletnich, instytucja kuratora sądowego, specjalizacja środków stosowanych względem nieletnich oraz instytucje państwowe wyspecjalizowanych w opiece nad opuszczonymi i zaniedbanymi nieletnimi.

wać się sędzia, zawiera potwierdzenie, iż opiekunami sądowymi mogły być osoby „szczególnie kwalifikujące się do kierowania i nadzoru nad nieletnimi” (artykuł 3). Rozporządzenie w pewnym stopniu uszczegóławia zakres obowiązków opiekunów sądowych, chociaż z pewnością nie wyczerpuje go. Mówi o tym artykuł 3, który wskazuje podstawowe obowiązki opiekunów:

- opiekunowie sądowi są pomocnikami sędziego w zbieraniu informacji o nieletnich;
- będą zajmować się nieletnimi niepozostającymi pod dozorem rodziców;
- będą zajmować się nieletnimi pozostającymi pod dozorem rodziców;
- będą sprawować nadzór nad nieletnimi, pozostającymi w okresie zawieszenia wykonania kary.

Tenże sam artykuł potwierdzał, iż opiekunowie sądowi mieli pobierać wynagrodzenie z funduszków dyspozycyjnych sądów. Dalsze artykuły rozporządzenia określały charakter postępowania karnego wobec nieletnich, a mianowicie stanowiły, że „sędzia musi pamiętać o stronie wychowawczej i dążyć do tego, by nieletnich kierować na drogę poprawy”, postępować, „mając ciągle i zawsze na względzie pozyskanie w przyszłości w nieletnim pożytecznej jednostki społecznej oraz jego rozwój i wiek”²⁷. Rozporządzenie miało charakter poprawczy. Świadczy o tym zapis dotyczący przebiegu rozprawy, która miała być pozbawiona wszelkiej oficjalności i toczyć się przy drzwiach zamkniętych. W razie niejasności co do stanu zdrowia lub przebiegu wychowania nieletniego mogli być powoływani biegli lekarze lub pedagodzy. Charakter poprawczy rozporządzenia potwierdzają również powody rozpatrywania sprawy nieletniego. Nie tylko wtedy wnoszono sprawę do sądu, gdy popełnił on czyn karalny, ale także kiedy zwrócili się do sądu rodzice ze skargą lub on sam poprosił o pomoc i opiekę. Nowością była możliwość ukarania rodziców niewypełniających należycie swych obowiązków wychowawczo-opiekuńczych. Te dwa rodzaje spraw o szczególnym charakterze, z których pierwsza grupa zbliżona była do francuskiej instytucji *correction paternelle*, druga zaś umożliwiała sądowi interwencję w sprawach dzieci zaniedbanych i opuszczonych, dawały ówczesnym sądom dla nieletnich możliwość oddziaływania w sposób głęboki i bardzo elastyczny w celu zapobiegania zagrożeniu moralnemu i przestępczości nieletnich²⁸.

Ponadto w rozporządzeniu zalecano stosowanie w najszerszym zakresie prawa zawieszenia wykonania kary (art. 8). W wypadku osadzenia nieletniego w więzieniu miał on być umieszczony w osobnym oddziale dla nieletnich (art. 10). Przepisy rozporządzenia obejmują szeroką skalę środków postępowania z nieletnimi: od tych o charakterze

²⁷ D. Raś, *O poprawie winowajców w więzieniach i zakładach dla nieletnich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2007, s. 50.

²⁸ W. Makowski (red.), *Encyklopedia podręczna...*, s. 1048.

opiekuńczo-wychowawczym do karnych. Przeważa jednak zdecydowanie poprawczy charakter środków. Charakter represyjny (choć z łagodzony) miał przepis dotyczący oddziałów dla nieletnich w więzieniach, funkcjonujący obok przekonania ustawodawcy, że w niektórych wypadkach wskazane jest umieszczenie nieletniego w innej rodzinie pod nadzorem opiekuna sądowego i wytoczenie sprawy karnej rodzicom²⁹. W ten oto sposób sądy dla nieletnich w Warszawie, Łodzi i Lublinie rozpoczęły działalność w dniu 1 września 1919 r. Tym samym jest to data rozpoczęcia działalności stałych opiekunów sądowych. W miejscowościach, gdzie nie było sądów dla nieletnich, sądy ogólne powinny były się stosować do przepisów o sądach dla nieletnich³⁰.

4. Instrukcja dla opiekunów sądowych, ich uprawnienia i obowiązki

Artykuł 3 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 26 lipca 1919 r. w przedmiocie urządzenia sądów dla nieletnich wskazywał, iż „opiekunowie sądowi będą podlegali dyrektywie sędziego według wydanej instrukcji”. Instrukcja ta została stworzona przez Antoniego Komorowskiego w marcu 1925 r. i nosi tytuł *Instrukcja dla Opiekunów Sądowych przy Sądzie Pokoju dla nieletnich m. st. Warszawy*³¹. Instrukcja zawierała 17 paragrafów i stanowiła swego rodzaju metodykę pracy opiekuna sądowego.

Zgodnie z instrukcją opiekun sądowy był powoływany przez sędziego, pełnił funkcję jego pomocnika, a jego podstawowe zadanie stanowił dobroczynny wpływ na moralność nieletniego „oddanego mu pod opiekę oraz użycie środków, dążących do jego poprawy, wdrażanie go do pracy i ułatwienie mu życia porządnego i zgodnego z prawem, a zarazem wpływ moralny na otoczenie nieletniego”. Opiekun sądowy zbierał informacje o nieletnim, o stanie materialnym i moralnym środowiska „i dane te, ustalone za pomocą badania nieletniego, jego rodziców lub opiekunów, sąsiadów i dozorczy domu, zapisywał do schematu wywiadu”. Wynika z tego podstawowy obowiązek opiekuna sądowego jako pomocnika sędziego, który wykonywał zlecenia w sprawach nieletnich. Jego praca polegała przede wszystkim na wywieraniu wpływu moralnego na nieletniego oddanego mu pod opiekę oraz użyciu środków mających na celu jego poprawę, wdrażanie go do pracy oraz ułatwianie mu prowadzenia życia godnego i zgodnego z prawem³².

²⁹ D. Raś, *op. cit.*, s. 50–51.

³⁰ *Ibidem*, s. 51.

³¹ Antoni Komorowski pełnił urząd sędziego nieletnich w Warszawie. Tekst instrukcji został umieszczony między innymi w: A. Komorowski, *Praktyczna działalność Koła Opiekunów Sądowych przy Sądzie dla nieletnich m.st. Warszawy*, [w:] A. Komorowski, E. Neymark, Z. Rosenblum, *O sądownictwie dla nieletnich w Polsce*, Dział Wydawnictw Związku Spółdzielni Spożywców, Warszawa 1928, s. 25–28.

³² J. Mazur, *Opieka i resocjalizacja wobec przestępczości nieletnich w okresie międzywojennym na przykładzie Lublina*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2017, s. 100.

Po zbadaniu środowiska opiekun wydawał opinię, czy:

- „a) stan moralny rodziny jest dobry i wówczas można nieletniego zostawić pod jej opieką,
- b) stan moralny rodziców jest wątpliwy, i trzeba nieletniemu dodać opiekuna sądowego,
- c) stan moralny rodziny jest zły, i trzeba nieletniego umieścić w zakładzie opiekuńczym, bądź też oddać do zakładu wychowawczo-poprawczego”.

Opinia opiekuna sądowego stanowiła podstawę orzeczenia objęcia nieletniego opieką lub umieszczenia go w zakładzie opiekuńczym bądź zakładzie wychowawczo-poprawczym. Jeżeli sąd orzekł objęcie nieletniego opieką opiekuna sądowego, tenże podejmował współpracę z rodziną oraz samym nieletnim. Praca opiekuna sądowego z rodziną polegała przede wszystkim na uświadamianiu rodzicom i opiekunom nieletniego niebezpieczeństw grożących nieletniemu, a wynikających z braku higieny, używania alkoholu, zaniebywania dozoru nad nieletnim, nadto nadmiernego karcenia czy nawet brutalnego postępowania. Opiekun sądowy „zwiększał czujność rodziców lub opiekunów nad postępowaniem nieletniego, podnosił w jego oczach ich powagę, łagodził stosunek, napominał ich”. Jeśli jednak podejmowane działania nie przynosiły efektów, wówczas składał sędziemu wnioski o umieszczenie nieletniego w zakładzie opiekuńczym „i ewentualne pociągnięcie winnego ojca, matkę lub opiekuna do odpowiedzialności (420, 421, 423, 524, 525 i 528 K.K.³³)”.

Opiekun sądowy odwiedzał nieletniego lub też sam nieletni zgłaszał się do opiekuna i zdawał relacje z prowadzonego trybu życia „z początku częściej, następnie rzadziej, ale najmniej raz na miesiąc”. W przypadku zawieszenia wykonania kary i oddania nieletniego pod opiekę opiekuna sądowego sporządzane było pisemne zobowiązanie, swego rodzaju kontrakt, w którym nieletni zobowiązywał się do „wykonywania jednych warunków, zaniechania innych”. Nieletni był ostrzegany, iż w przypadku niewywiązania się z warunków zobowiązania „zawieszona kara będzie wykonana”. To od realizacji zobowiązań zależał dalszy los nieletniego. „Jeżeli nieletni nie dopełniał swoich zobowiązań i, nie bacząc na przestrogi i napomnienia, wiódł życie próżniacze, nieporządne i pozostawał w złem i gorszącem towarzystwie, tak że należy się obawiać rychłej recydywy, opiekun zwracał się do Sądu z wnioskiem o uchylenie zawieszzonego wyroku i wykonanie wyznaczonego w nim środka lub kary”.

Opiekun sądowy mógł być obecny podczas rozprawy sądowej i uczestniczyć w niej w sposób czynny, poprzez zadawanie pytań, tak nieletniemu, jak i jego rodzicom oraz

³³ Przywołane przepisy Kodeksu karnego dotyczą obowiązującego na terenie byłego zaboru rosyjskiego Kodeksu karnego Tagancewa z 1903 r. Przepisy rosyjskiego kodeksu karnego obowiązywały do roku 1932, kiedy wszedł w życie Kodeks karny stworzony przez Komisję Kodyfikacyjną.

opiekunom, a także poprzez zdawanie sprawozdania z przeprowadzonego wywiadu. Wszystko to „celem wszechstronnego wyjaśnienia sprawy”. Kiedy nieletni został umieszczony np. w zakładzie opiekuńczym, prowadzony „dozór opiekuna sądowego nie ustawał w ciągu czasu, na jaki kara została zawieszona nieletniemu. W innych wypadkach opieka ustawała, gdy na wniosek opiekuna sędziego uznał, że skutkiem ustalenia się bytu nieletniego, opieka stała się zbyteczna”. Gdy opiekun sądowy powziął informacje o wykroczeniach względem nieletniego „(art. 283, 315, p. 4, 365, 366, 524, 528 i 529 K.K.) zawiadamiał sędziego w celu pociągnięcia według jego uznania winnych do odpowiedzialności”. Jeśli zaistniała taka potrzeba, opiekun sądowy celem „zapobieżenia złym dla nieletniego skutkom” mógł zwrócić się do policji z wnioskiem o podjęcie interwencji.

Opiekun sądowy prowadził dziennik czynności i „zdawał z nich sprawę sędziemu na posiedzeniach przezeń zwoływanych”. Mógł również zwrócić się do sędziego o stosowne wskazówki. Opiekunowie sądowi działali w okręgach komisariatów, na terenie których zamieszkiwali, jednak w porozumieniu z sędziami mogli pełnić swe obowiązki na terenach innych okręgów, wyznaczonych przez komisariaty.

Jeśli opiekun sądowy przez okres dłuższy niż miesiąc nie mógł pełnić obowiązków „lub w razie zupełnej niemożności dalszego ich pełnienia, zawiadamiał o tem sędziego w celu wyznaczenia zastępcy w razie czasowej przeszkody, a wykreślenia z listy opiekunów sądowych w razie zrzeczenia się obowiązków. W tym ostatnim wypadku opiekun winien zwrócić wydaną mu przez sędziego legitymację”. W przypadku zleceń opieki nad nieletnimi, które były pilne, opiekun sądowy, w sytuacji kiedy nie był w stanie ich podjąć, „zdawał innemu opiekunowi za jego zgodą”. W tej sytuacji nie była wymagana zgoda sędziego.

Opiekunowie sądowi tworzyli Koło Opiekunów Sądowych przy sądzie dla nieletnich i zbierali się raz w miesiącu „na zaproszenie sędziego w terminach przezeń wyznaczonych”. Posiedzenia Koła odbywały się pod przewodnictwem sędziego lub wyznaczonego przez sędziego opiekuna. Spośród członków Koła wybierany był sekretarz, „do obowiązków którego należało prowadzenie protokołów posiedzeń Koła, korespondencja z instytucjami, sporządzanie listy zakładów opiekuńczych, wszelkich zakładów dla dzieci i młodzieży oraz utrzymywanie z nimi kontaktu Koła Opiekunów, jakoteż układanie rocznych sprawozdań z działalności opiekunów sądowych”.

Zakres uprawnień i obowiązków opiekunów sądowych można podzielić na dwie kategorie. Pierwsza obejmuje działania niewywołujące skutków prawnych i jest to: wpływ na moralność nieletniego, wskazywanie pozytywnych wzorców zachowań, zbieranie informacji na temat środowiska, w którym przebywa nieletni, jego warunków bytowych, także wpływu najbliższego otoczenia na nieletniego. To również praca z rodzi-

ną nieletniego, uświadamianie potrzeby zachowywania higienicznego trybu życia, wskazywanie skutków nadużywania alkoholu. Opiekun sądowy, w przypadku nieletniego, który otrzymał warunkowe zawieszenie kary, spisywał z nieletnim swoisty kontrakt, w którym znajdowały się określone zobowiązania nieletniego w zakresie pożądanego zachowania, jak i powstrzymywania się od innych zachowań. Opiekun sądowy, jeśli zachodziła taka potrzeba, mógł zwrócić się o pomoc do policji. Druga kategoria uprawnień to działania mogące wywoływać określone skutki prawne. Przede wszystkim opiekun prawny na wczesnym etapie postępowania, oceniając środowisko nieletniego, mógł wydać opinię o potrzebie przydzielenia nieletniemu opiekuna sądowego lub nawet o potrzebie umieszczenia nieletniego w zakładzie opiekuńczym lub wychowawczo-poprawczym. W przypadku niewywiązywania się nieletniego z nałożonych zobowiązań opiekun sądowy miał prawo zwrócić się do sądu z wnioskiem o uchylenie zawieszono go wyroku i wykonanie kary. Opiekun sądowy miał prawo uczestniczyć czynnie w rozprawie sądowej przez zadawanie pytań i zdawanie relacji z przeprowadzonego wywiadu. W przypadku dostrzeżenia wykroczeń lub występków względem nieletnich opiekun sądowy był zobowiązany powiadomić sędziego, który pociągał do odpowiedzialności winnych. Jeżeli rodzina lub opiekunowie mieli negatywny wpływ na nieletniego, opiekun sądowy składał sędziemu wniosek o umieszczenie nieletniego w zakładzie opiekuńczym i ewentualne pociągnięcie rodziców lub opiekunów do odpowiedzialności.

Kolejny podział obowiązków i oddziaływań opiekuna sądowego dotyczy tych względem samego nieletniego oraz tych względem rodziny nieletniego. W przypadku nieletniego opiekun sądowy oddziaływał na jego sferę moralną, wskazywał pozytywne wzorce zachowań, dążył do jego poprawy, udzielał pomocy w codziennych obowiązkach, także w poszukiwaniu pracy. Poza, nazwijmy to, werbalnymi środkami oddziaływania na nieletniego, opiekun sądowy spisywał z nieletnim, który pozostawał w okresie próby, wspominany już wyżej swego rodzaju kontrakt. W kontrakcie zawarte były zobowiązania nieletniego, tak w kwestii określonych zachowań, jak i powstrzymywania się od działań niepożądanych. Jeżeli nieletni nie wywiązywał się z postanowień kontraktu, opiekun sądowy zwracał się do sądu z wnioskiem o odwieszenie zasądzonej kary. W przypadku oddziaływań na rodzinę nieletniego, opiekun sądowy dokonywał oceny stanu moralnego rodziny i w zależności od oceny wydawał opinię będącą podstawą nawet do umieszczenia nieletniego w zakładzie opiekuńczym lub zakładzie wychowawczo-poprawczym. Poza tym opiekun sądowy podejmował współpracę z rodziną nieletniego, uświadamiał potrzebę zachowywania higieny, skutków nadużywania alkoholu oraz bezskuteczności stosowania kar cielesnych. Jeżeli nie przynosiło to rezultatu, opiekun sądowy składał do sędziego wnioski o umieszczenie nieletniego w zakładzie opiekuńczym i ewentualne pociągnięcie rodziców lub opiekunów do odpowiedzialności.

W centrum działań i zainteresowań opiekuna sądowego pozostawał nieletni. To on był źródłem i celem wszelkich oddziaływań. To troska o jego dobro, resocjalizacja, uchronienie przed negatywnym wpływem otoczenia przyświecała wszystkim działaniom podejmowanym przez opiekuna sądowego.

Zakres zadań i odpowiedzialności stałych opiekunów sądowych niewiele różni się od zadań i zakresu obowiązków dzisiejszych kuratorów sądowych. W dalszym ciągu jest to zbieranie informacji na temat nieletniego, wywiad w jego środowisku, praca z nieletnim nad poprawą jego zachowania, odwiedzanie nieletniego w miejscu jego zamieszkania, wypełnianie nałożonych nań obowiązków, a przede wszystkim przywrócenie nieletniego społeczeństwu i uchronienie go przed kolejnymi kolizjami z prawem. Stali opiekunowie sądowi tworzyli Koło Opiekunów Sądowych, obecnie jest to Zespół Kuratorskiej Służby Sądowej.

Zagadnieniem, na które warto zwrócić uwagę, jest kwestia wynagradzania opiekunów sądowych z tytułu pełnionej funkcji. Zarówno dekret z 7 lutego 1919 r., jak i rozporządzenie z 26 lipca tego samego roku mówią o stałym wynagrodzeniu, które miało pochodzić z funduszków dyspozycyjnych sądów. Niestety, ani sam dekret, ani przepisy wykonawcze nie wskazują kwoty wynagrodzenia opiekunów sądowych. Zmianę przyniosło rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 kwietnia 1927 r. (z mocą obowiązującą od 1 maja 1927 r.) o urzędzeniu sądów dla nieletnich³⁴. Ostatni ustęp artykułu 3 rozporządzenia z 1919 r. został zastąpiony zapisem, iż opiekunowie sądowi pobierają wynagrodzenie ze Skarbu Państwa. Jednakże obok płatnych opiekunów sądowych mogą być powoływani honorowi opiekunowie sądowi, niepobierający wynagrodzenia. Warunkiem ich powołania miało być pisemne zrzeczenie się przez nich wynagrodzenia. Wynagrodzenie płatnych opiekunów sądowych ustalono na kwotę 200 zł miesięcznie w Warszawie oraz 175 zł poza Warszawą. Wagę rozporządzenia, poza kwestią prawnego uregulowania wynagradzania opiekunów sądowych, zwiększa fakt powołania honorowych, niepobierających wynagrodzenia opiekunów sądowych. Mamy więc do czynienia z początkiem społecznej kurateli sądowej. Powyższe stawki wynagradzania płatnych opiekunów sądowych obowiązywały do 1 kwietnia 1929 r., kiedy weszło w życie rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 maja 1929 r. o wynagrodzeniu opiekunów sądowych³⁵. Paragraf 1 rozporządzenia podwyższał wynagrodzenie płatnych opiekunów sądowych w Warszawie do kwoty 300 zł miesięcznie, natomiast poza Warszawą do kwoty 250 zł. Rozporządzenie obowiązywało tylko do 30 czerwca 1929 r.

W dniu 25 czerwca 1929 r. ogłoszono kolejne rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie przekształcenia instytucji opiekunów sądowych na kuratorów nielet-

³⁴ Dz. U. RP z 1927 r. Nr 40, poz. 365.

³⁵ Dz. U. RP z 1929 r. Nr 35, poz. 321.

nich przy sądach grodzkich i przy sądach dla nieletnich³⁶. Stali opiekunowie sądowi, powołani do życia dekretem z dnia 7 lutego 1919 r., stali się z dniem 1 lipca 1929 r. kuratorami nieletnich przy sądach grodzkich.

5. Praktyczna działalność Koła Opiekunów Sądowych

Początki działalności opiekunów sądowych nie były łatwe. Dość stwierdzić, iż Koło Opiekunów Sądowych w Warszawie zawiązało się dopiero w lutym 1925 r. i liczyło początkowo 13 członków – były to zarówno kobiety, jak i mężczyźni³⁷. Liczba opiekunów sądowych wzrastała, w 1927 r. Koło Opiekunów liczyło już 43 członków, w tym 9 opiekunów było studentami z seminarium prawa karnego Uniwersytetu Warszawskiego. W tej liczbie znajdowało się 4 płatnych opiekunów sądowych z wynagrodzeniem 200 zł miesięcznie, opłacanych ze środków wyasygnowanych przez Ministerstwo Sprawiedliwości. Dla porównania na pierwszej liście powstałego w 1912 r. Krajowego Związku Kuratorów Sądowych (National Association Probation) zapisanych było 160 osób, które rozpoczęły proces budowania modelu zawodowego służb probacyjnych w Wielkiej Brytanii³⁸.

Każdy z opiekunów miał pod swoją opieką od 1 do 46 podopiecznych. Zwraca uwagę przyrost liczby nieletnich znajdujących się pod opieką opiekunów sądowych. W 1925 r. było ich 90, w 1926 r. – 190, w 1927 r. – 362. Natomiast na dzień 1 stycznia 1928 r. nieletnich pozostających pod opieką opiekunów sądowych było 249. Ten spadek liczby podopiecznych był spowodowany zwolnieniem spod opieki i wpływem terminu zawieszenia wykonania kary podopiecznych³⁹. Rok 1929 przyniósł zwiększenie liczby opiekunów sądowych – było już ich 53, w tym nadal 9 opiekunów-studentów z seminarium prawa karnego Uniwersytetu Warszawskiego. Szeregi opiekunów sądowych zasiliło 9 młodych ludzi ze Związku Chrześcijańskiej Młodzieży Męskiej (YMCA). Nadal tylko 4 opiekunów pobierało wynagrodzenie, pozostali pracowali honorowo⁴⁰.

Wydaje się, iż właśnie w tym miejscu znajdujemy odpowiedź, dlaczego początki działalności opiekunów sądowych były dość skromne. Poza zupełnie nową instytucją i koniecznością pewnego „dotarcia się” wydaje się, iż kwestia finansowa, kwestia wynagradzania opiekunów była kluczowa. W początkowym okresie działalności opiekunów sądowych była to funkcja opłacana, nie funkcjonowała instytucja opiekuna honorowe-

³⁶ Dz. U. RP z 1929 r. Nr 47, poz. 387.

³⁷ A. Komorowski, *Nieletni przestępcy*, [w:] B. Krakowski (red.), *Zagadnienia opieki nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą*, Druk „Rola” Jana Buriana, Warszawa 1929, s. 53.

³⁸ A. Węgliński, G. Kuziora, *W poszukiwaniu wychowującej kurateli sądowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2016, s. 29.

³⁹ A. Komorowski, *Praktyczna działalność...*, s. 23.

⁴⁰ A. Komorowski, *Nieletni...*, s. 53.

go. Z pewnością brak funduszy nie pozwalał na rozwinięcie w sposób pełny działalności opiekunów sądowych. Zmianę, co już było wyżej wskazywane, przyniósł rok 1927, co przełożyło się na przyrost osobowy opiekunów sądowych. Impulsem do rozwoju instytucji stałych opiekunów sądowych było powołanie Koła Opiekunów Sądowych, a także wydanie instrukcji dla opiekunów sądowych oraz powołanie honorowych opiekunów sądowych niepobierających wynagrodzenia.

Płatni opiekunowie sądowi, poza większą liczbą nieletnich, którymi się zajmowali, codziennie w godzinach od 9 do 15 odbywali dyżury przy sądzie dla nieletnich. Celem dyżurów było udzielanie rozmaitych porad, tak nieletnim, jak i ich rodzicom. Działalność opiekunów sądowych nie ograniczała się tylko do udzielania porad. Wraz z funkcjonariuszem policji co miesiąc dokonywali przeglądu kin, podejrzanych lokali i złodziejskich melin, celem usuwania z nich nieletnich i zaopiekowania się nimi⁴¹.

Spośród członków Koła Opiekunów Sądowych wyłoniona została komisja prawnicza mająca za zadanie podjęcie działań zmierzających do nadania opiekunom sądowym uprawnień pozwalających na zastępstwo procesowe nieletnich w sprawach cywilnych⁴². W zależności od warunków i danych, jakimi dysponowali opiekunowie, mieli oni możliwość skierowania nieletnich do państwowego urzędu pośrednictwa pracy, poradni pedagogicznej, a także do zakładu wychowawczego⁴³.

Poza działalnością prawną, wynikającą z pełnionych funkcji, opiekunowie sądowi w ramach funkcjonującego Koła prowadzili działalność charytatywną. Było to możliwe dzięki stałemu miesięcznemu subsydium w kwocie 400 zł z Wydziału Opieki Społecznej Komisariatu Rządu na m.st. Warszawę. Subsydium było przeznaczane przede wszystkim na zakup odzieży, obuwia, bielizny, pościeli, a także książek, biletów kolejowych dla podopiecznych oraz doraźną pomoc dla nich. W ciągu trzech lat wydano kwotę 12 694 zł.

W ramach edukacji kulturalnej wydawano tygodniowo 150 biletów do kina, rozdano również 400 wejściówek do kąpieliska miejskiego. Ponadto 196 podopiecznych skierowano do Poradni Pedagogicznej. Szczególnym zainteresowaniem cieszyła się kwestia edukacji oraz pracy podopiecznych. Nieuczącym się umożliwiano zapisanie się na kursy wieczorowe, natomiast niepracujących kierowano do Państwowego Urzędu Pośrednictwa Pracy dla młodocianych. Do Urzędu Pracy skierowano 260 podopiecznych i, co najważniejsze, wszyscy otrzymali pracę. Poza dwoma przypadkami sumiennie wywiązywali się ze swoich obowiązków.

⁴¹ *Ibidem*, s. 53–54.

⁴² A. Komorowski, *Praktyczna działalność...*, s. 24.

⁴³ M. Grzegorzewska, *Sądy dla nieletnich jako jeden z czynników profilaktyki przestępczości i projekty reform w tej dziedzinie*, [w:] M. Grzegorzewska, *Wybór pism*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1989, s. 312–313.

Niestety, nie zawsze proces resocjalizacji przynosił zamierzone efekty. Niezależnie od 135 nieletnich wysłanych przez sędziego do zakładów wychowawczo-poprawczych w Studzieńcu i Głazie opieka sądowa umieściła 2 dziewczyny i 20 chłopców w prywatnych zakładach wychowawczych, 20 sierot – chłopców – w Pogotowiu Opiekuńczym, natomiast 13 dziewcząt, przeważnie młodocianych prostytutek, w Zakładzie Sióstr Magdalenek lub w innym zakładzie opiekuńczym⁴⁴.

Pełni obrazu podejmowanych działań zmierzających do resocjalizacji nieletnich dopełnia otwarcie w kwietniu 1928 r. biblioteki w lokalu sądu. W bibliotece znalazło się 600 egzemplarzy książek, z których mogli korzystać podopieczni⁴⁵. Koło pod przewodnictwem sędziego odbyło 19 posiedzeń, na których omawiane były sprawy opieki oraz pomocy materialnej i moralnej nieletnim, ich rodzicom lub opiekunom. Powołano tzw. Komisję odzieżową, której działalność była ukierunkowana na zbiórkę odzieży, obuwia i bielizny, celem jej przekazywania najbardziej potrzebującym⁴⁶.

Nieletni, którzy nie stosowali się do zaleceń i wskazówek opiekunów sądowych, byli wzywani do sędziego, który udzielał upomnienia i groził odwieszeniem zawieszanej kary. W zdecydowanej większości przypadków przynosiło to zamierzony efekt. W pozostałych przypadkach konieczne stawało się odwieszenie kary i odesłanie nieletniego do zakładu poprawczego lub więzienia. Takie zdarzenia były jednak sporadyczne. Zdecydowana większość wracała zresocjalizowana do społeczeństwa⁴⁷. Liczba spraw dotyczących nieletnich, jakie wpłynęły do sądu w Warszawie, w poszczególnych latach malała i wyglądała następująco: 1919 r. (cztery miesiące) – 443, 1920 r. – 2298, 1921 r. – 3298, 1922 r. – 3089, 1923 r. – 2713, 1924 r. – 2025, 1925 r. – 2870, 1926 r. – 2382, 1927 r. – 1774, 1928 r. – 1500⁴⁸. Z przedstawionych danych jednoznacznie wynika, iż pomiędzy rokiem 1921 a 1928 do Sądu dla nieletnich w Warszawie wpłynęło dwukrotnie mniej spraw dotyczących nieletnich. Dzięki intensywnej pracy członków Koła Opiekunów Sądowych żadne dziecko, które zetknęło się z sądem dla nieletnich, nie pozostało zostawione bez opieki⁴⁹.

Koło Opiekunów Sądowych przy Sądzie dla nieletnich w Łodzi zostało utworzone w 1927 r. i według danych na rok 1929 liczyło 20 członków, spośród których trzy były osobami opłacanymi przez Skarb Państwa⁵⁰. Specyfiką działalności Koła Opiekunów

⁴⁴ A. Komorowski, *Nieletni...*, s. 53.

⁴⁵ *Ibidem*, s. 55.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 54–55.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 55.

⁴⁸ *Ibidem* s. 51.

⁴⁹ A. Komorowski, *Sądy dla Nieletnich w Polsce*, „Szkola Specjalna” 1925, nr 4, s. 256.

⁵⁰ W przypadku Łodzi zwraca szczególną uwagę duży odsetek dzieci w wieku szkolnym. W roku szkolnym 1921/ 1922 na 100 tys. mieszkańców Łodzi uczyło się 300 uczniów. Dla porównania można podać, iż w tym samym czasie na terenie byłego Królestwa Kongresowego na 100 tys. mieszkańców przypadało 100

w Łodzi była obecność wśród opiekunów osób dobrze sytuowanych, wywodzących się kręgów właścicieli przemysłowych, którzy wspierali działalność koła także ofiarami w naturze. Dokonując wywiadu środowiskowego dotyczącego nieletniego, opiekunowie korzystali z gotowego arkusza, który wypełniali i przekazywali sędziemu. Przy sądzie zorganizowana była świetlica, z której mogli korzystać nieletni. Podobnie jak w Warszawie, przy Sądzie dla nieletnich w Łodzi zorganizowano bibliotekę, z której korzystali nieletni. Koło opiekunów współpracowało z Urzędem Pośrednictwa Pracy dla młodocianych oraz Miejską Pracownią Psychologiczną.

Najmniej prężnie działało Koło Opiekunów Sądowych w Lublinie⁵¹. Szczątkowe informacje o działalności lubelskich kuratorów sądowych znajdujemy w aktach lubelskiego Sądu Okręgowego. Prezes Sądu Okręgowego w Lublinie w piśmie do ministra sprawiedliwości w lutym 1922 r. informował, że w Sądzie Pokoju dla Nieletnich w Lublinie dotychczasowym starszym opiekunem sądowym był Stanisław Pliszka, a opiekunami sądowymi Helena Milordowska, Stanisław Sawicki i Samuel Landeman, którzy nie pobierali wynagrodzenia, lecz pełnili swoje obowiązki honorowo. W dokumentach dotyczących obciążeń i faktycznej obsady Sądu Okręgowego i Sądu Pokoju w Lublinie znajdują się statystyki obsady sądu w 1924 i 1925 r., w tym Sądu dla Nieletnich. Są tam wyodrębnione kategorie spraw poszczególnych sądów, nie tylko z Lublina, ale nie ma wyszczególnionych informacji na temat kuratorów sądowych⁵². W aktach dotyczących wizytacji sądów pokoju mamy sprawozdania dotyczące warunków materialnych sądownictwa, zatrudnienia i finansowania, lecz brakuje szczegółów dotyczących opiekunów sądowych⁵³.

6. Zakończenie

Reasumując, statystyki przedstawiające kary wymierzane przez Sądy dla Nieletnich w Warszawie, Łodzi i Lublinie w okresie od 1919 do 1927 r. wskazują na spadek liczby nieletnich, wobec których orzekano kary. Bez wątplenia było to wynikiem między innymi działalności opiekunów sądowych⁵⁴. Być może statystyki te byłyby jeszcze lepsze, gdyby udało się utworzyć przy Sądach dla nieletnich Izbę Zatrzymania dla nieletnich.

Sądy dla nieletnich mogły w pełni rozwinąć swoją działalność i spełniać powierzoną misję tylko wtedy, gdy składały się z trzech elementów składowych: sędziego, Koła

dzieci. Zob. N. Stolińska-Pobralaska, *Instytucje opieki nad dzieckiem w międzywojennej Łodzi*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej, Łódź 2002, s. 61.

⁵¹ A. Komorowski, *Nieletni...*, s. 55.

⁵² J. Mazur, *op. cit.*, s. 102–103.

⁵³ *Ibidem*, s. 104.

⁵⁴ Szczegółowe dane na temat kar wymierzanych przez Sądy dla Nieletnich zawarte są w artykule sędziego Sądu dla Nieletnich w Warszawie Antoniego Komorowskiego – zob. *idem*, *Nieletni...*, s. 52–55.

Opiekunów Sądowych oraz Izby Zatrzymania⁵⁵. Celem takiej izby miało być izolowanie nieletnich od dorosłych przestępców⁵⁶. Niestety, z powodu braku środków finansowych w żadnym z sądów dla nieletnich nie doszło do jej otwarcia⁵⁷. Tym większe uznanie należy się opiekunom sądowym, którzy podjęli się trudnej pracy z nieletnimi.

To, iż u samego zarania niepodległej Polski zdecydowano się uregulować kwestię sądownictwa dla nieletnich, tworząc sądy dla nieletnich oraz instytucję stałych opiekunów sądowych, świadczy o powadze problemu, z jakim przyszło się zmierzyć młodemu państwu. To między innymi wspomnienie okrucieństw niedawno zakończonej wojny i wszechobecna bieda tak łatwo, często bezrefleksyjnie, prowadziły do łamania prawa przez nieletnich, będących nierzadko sierotami. Młode państwo polskie dostrzegło problem. To właśnie nowo utworzone sądy dla nieletnich oraz instytucja stałych opiekunów sądowych podjęły tak naprawdę walkę o młodych, często zagubionych ludzi. To właśnie ci młodzi ludzie, mający imię i nazwisko, mający swoją godność, stali się celem pracy opiekunów sądowych, ich wysiłków i zabiegów resocjalizacyjnych. To czas walki o granice Polski, budowania fundamentów państwa prawa, zabiegania o sojusze na arenie międzynarodowej, kształtowania gospodarki kapitalistycznej – a jednak w całym tym tyglu ważnych spraw znalazło się również miejsce na troskę o młodych ludzi i ich resocjalizację.

Z pewnością nie byłoby to możliwe bez wielu świątłych umysłów tamtych czasów, wybitnych prawników, teoretyków i praktyków. Dość wymienić takie nazwiska jak Edmund Krzymuski, Mikołaj Korenfeld, Emil Stanisław Rappaport, Aleksander Mogilnicki, Antoni Komorowski. Ale to również bezimienni opiekunowie sądowi, których pracę, z pewnością pełną poświęcenia, należy ocenić jak najbardziej pozytywnie. Jednak wydaje się, iż ten potencjał nie został w pełni wykorzystany z oczywistych względów – kwestii finansowych. Po pierwsze, pierwotny model resocjalizowania nieletnich, w który wpisuje się instytucja stałych opiekunów sądowych, zakładał pełnienie tej funkcji odpłatnie. Niestety, przy ograniczonym budżecie nie było możliwe zatrudnienie większej liczby opiekunów sądowych. Po drugie, nie udało się utworzyć izb zatrzymań. I w końcu po trzecie, w całym okresie dwudziestolecia międzywojennego nie doczekano się ustawy o sądach

⁵⁵ A. Komorowski, *Nieletni...*, s. 46.

⁵⁶ O konieczności izolowania nieletnich od dorosłych przestępców pisze m.in. Tadeusz Jaroszyński w artykule *Psychologia i profilaktyka przestępczości u dzieci* w czasopiśmie „Opieka nad dzieckiem” 1923, nr 2, s. 66.

⁵⁷ Jednakże w trosce o izolowanie nieletnich od dorosłych przestępców Ministerstwo Sprawiedliwości dnia 15.01.1926 r. wydało rozporządzenie o specjalnych oddziałach dla „nieletnich przestępców” w więzieniach warszawskich – dla chłopców na ulicy Długiej 52 i dla dziewcząt przy ulicy Dzielnej 26, zatrzymanych przewencyjnie i odbywających karę (Dziennik Urzędowy Ministra Sprawiedliwości nr 3 z 1 lutego 1926 r.). Pisze o tym Antoni Komorowski, *Nieletni...*, s. 55–56. Gwoli ścisłości należy wspomnieć o zorganizowaniu przez opiekunkę sądową, Felicję Sawicką, przy Sądzie dla Nieletnich w Warszawie we wrześniu 1925 r. „jakby Izby Zatrzymania”. Pisze o tym również Antoni Komorowski – *idem*, *Sądy...*, s. 256.

dla nieletnich. Co istotne, nie porzucono idei instytucji opiekunów sądowych. W 1929 r. zostali oni przemianowani na kuratorów sądowych i tym samym rozpoczął się kolejny etap historii polskiej kurateli sądowej. Tak więc ten model pracy z nieletnimi wchodzącymi w konflikt z prawem okazał się trafiony. Oczywiście podlegał on ewolucji, jednak idea resocjalizowania nieletnich w ich środowisku bez nadmiernego uciekania się do środków karnych i przewaga środków opiekuńczo-wychowawczych w postępowaniu z nieletnimi pozostały motywem przewodnim.

Bibliografia

Źródła prawa

- Kodeks karny z 11 lipca 1932 r. (Dz. U. RP z 1932 r. Nr 60, poz. 571).
- Kodeks postępowania karnego z 19 marca 1928 r. (Dz. U. RP z 1928 r. Nr 33, poz. 313).
- Prawo o wykroczeniach z 11 lipca 1932 r. (Dz. U. RP z 1932 r. Nr 60, poz. 572).
- Dekret w przedmiocie utworzenia sądów dla nieletnich z dnia 7 lutego 1919 r. (Dz. U. RP z 1919 r. Nr 14, poz. 171).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w przedmiocie urzędzenia sądów dla nieletnich z dnia 26 lipca 1919 r. (Dz. U. RP z 1919 r. Nr 63, poz. 378).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości o urzędzeniu sądów dla nieletnich z dnia 13 kwietnia 1927 r. (Dz. U. RP z 1927 r. Nr 40, poz. 365).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości o wynagrodzeniu opiekunów sądowych z dnia 14 maja 1929 r. (Dz. U. RP z 1929 r. Nr 35, poz. 321).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w sprawie przekształcenia instytucji opiekunów sądowych na kuratorów nieletnich przy sądach grodzkich i przy sądach dla nieletnich z dnia 25 czerwca 1929 r. (Dz. U. RP z 1929 r. Nr 47, poz. 387).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości 1935 r. o kuratorach nieletnich z dnia 25 czerwca 1935 r. (Dz. U. RP z 1935 r. Nr 46, poz. 316).

Literatura

- Bossowski J., *Proces karny*, [w:] A. Peretiatkowicz (red.), *Encyklopedia prawa obowiązującego w Polsce, część II*, Fiszer i Majewski [i in.], Poznań 1923.
- Czerwiński A., *Obecny stan ustawodawstwa karnego przeciwko nieletnim w Polsce*, Lwowski Oddział Zrzeszenia Sędziów i Prokuratorów Rzeczypospolitej Polskiej, Lwów 1933.
- Górecki P., *Postępowanie poprawcze w sprawach nieletnich*, Wydawnictwo Prawnicze Lex, Sopot 1997.
- Grzegorzewska M., *Sądy dla nieletnich jako jeden z czynników profilaktyki przestępczości i projekty reform w tej dziedzinie*, [w:] M. Grzegorzewska, *Wybór pism*, Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych, Warszawa 1989.
- Jaroszyński T., *Psychologia i profilaktyka przestępczości u dzieci*, „Opieka nad dzieckiem” 1923, nr 2.

- Jedynak T., Stasiak K. (red.), *Zarys metodyki pracy kuratora sądowego*, LexisNexis Polska, Warszawa 2014.
- Kalinowski M., *Nadzór kuratora sądowego – forma wychowania resocjalizacyjnego. Powstanie i rozwój kurateli sądowej dla nieletnich*, [w:] K. Pospiszyl (red.), *Resocjalizacja nieletnich. Doświadczenia i koncepcje*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1990.
- Kalinowski M., Pełka J., *Zarys dziejów resocjalizacji nieletnich*, Wyższa Szkoła Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej, Warszawa 1996.
- Komorowski A., *Nieletni przestępcy*, [w:] B. Krakowski (red.), *Zagadnienia opieki nad macierzyństwem, dziećmi i młodzieżą*, Druk „Rola” Jana Buriana, Warszawa 1929.
- Komorowski A., *Praktyczna działalność Kolek Opiekunów Sądowych przy Sądzie dla nieletnich m.st. Warszawy*, [w:] A. Komorowski, E. Neymark, Z. Rosenblum, *O sądownictwie dla nieletnich w Polsce*, Dział Wydawnictw Związku Spółdzielni Spożywców, Warszawa 1928.
- Komorowski A., *Sądy dla Nieletnich w Polsce*, „Szkoła Specjalna” 1925, nr 4
- Korcyl-Wolska M., *Postępowanie w sprawach nieletnich na tle standardów europejskich*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Warszawa 2015.
- Kostarczyk-Gryszka J., *Zasady odpowiedzialności nieletnich w Polsce*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze” 1973, z. 57. *Przestępczość nieletnich*.
- Kowalska-Ehrlich B., *Zasady postępowania z nieletnimi*, [w:] A. Krukowski (red.), *Prawne podstawy resocjalizacji i zapobiegania przestępczości*, PWN, Warszawa 1979.
- Krowicki S.L., *Początki resocjalizacji nieletnich*, „Gazeta Szkolna” 2007, nr 9.
- Maciejewski T., *Historia ustroju i prawa sądowego Polski*, C.H. Beck, Warszawa 2011.
- Makowski W. (red.), *Encyklopedia podręczna prawa karnego*, t. 3, Instytut Wydawniczy Biblioteka Polska, Warszawa 1936–1937.
- Marzec-Holka K., *Institucja społecznych kuratorów sądowych w świetle badań*, Wydawnictwo Uczelniane WSP w Bydgoszczy, Bydgoszcz 1994.
- Materniak-Pawłowska M., *Struktura polskich sądów powszechnych w latach 1917–1928*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2001, t. LIII, z. 1.
- Mazur J., *Opieka i resocjalizacja wobec przestępczości nieletnich w okresie międzywojennym na przykładzie Lublina*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2017.
- Mogilnicki A., *Dziecko i przestępstwo*, Wydawnictwo M. Arcta w Warszawie, Warszawa 1925.
- Neymark E., *Zakłady wychowawczo-poprawcze dla nieletnich*, [w:] R. Bugajski (red.), *Księga Jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928*, Związek Pracowników Więziennych Rzeczypospolitej Polskiej, Warszawa 1929.
- Papierkowski Z., *Fragmenty z dziedziny prawa karnego dotyczącego nieletnich*, „Palestra” 1939, nr 5.
- Papierkowski Z., *Przestępcy nieletni a środki zabezpieczające*, „Palestra” 1938, nr 5.
- Posner S., *W sprawie Sądów dla Nieletnich*, „Opieka nad dzieckiem” 1927, nr 5.
- Raś D., *O poprawie winowajców w więzieniach i zakładach dla nieletnich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2007.
- Regent-Lechowicz M., *Propozycja nowego ujęcia zasad walki z przestępczością nieletnich w Polsce Ludowej*, „Przegląd Penitencjarny” 1969, nr 1.
- Stańdo-Kawecka B., *Prawne podstawy resocjalizacji*, Kantor Wydawniczy „Zakamycze”, Kraków 2000.

- Stolińska-Pobralaska N., *Institucje opieki nad dzieckiem w międzywojennej Łodzi*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej, Łódź 2002.
- Strzembosz A., *Postępowanie w sprawach nieletnich w prawie polskim*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin 1984.
- Szmidt W., *Organizacja sądów pokoju do spraw nieletnich*, Druk „Gazety Rolniczej” (W. Musielewicz), Warszawa 1919.
- Węgliński A., Kuziora G., *W poszukiwaniu wychowującej kurateli sądowej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marie Curie-Skłodowskiej, Lublin 2016.
- Zetbe, *Historia powstania sądów dla nieletnich*, „W służbie penitencjarnej” 1936, nr 6.